

Н.Қ. Токсанбаева*, **Г.Е. Салимова**

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

*e-mail: n.toksanbaeva@mail.ru

СТУДЕНТТЕРДІҢ КОНФОРМИЗМГЕ БЕЙІМДІЛІГІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бұл мақалада студенттердің конформизмге бейімділігінің психологиялық ерекшеліктері тұлғалық даму, топтық ықпал және әлеуметтік-психологиялық реттелу контекстінде эмпирикалық тұрғыда зерттеледі. Қазіргі жоғары білім беру кеңістігінде студент әлеуметтік нормалар, академиялық талаптар және құрдастар тобының қысымы жағдайында әрекет етеді. Осындай ортада конформизм жеке пікірді сақтау мен топтық нормаларға бейімделу арасындағы ішкі психологиялық тепе-теңдікті сипаттайтын күрделі феномен ретінде қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – студенттердің конформизмге бейімділігін айқындау және оның тұлғалық ерекшеліктермен, эмоциялық тұрақтылықпен және әлеуметтік өзара әрекет стилімен байланысын анықтау. Зерттеу Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті мен Қайнар университеті студенттері арасында жүргізілді. Іріктемеге 18-19 жас аралығындағы 75 студент қатысты. Эмпирикалық зерттеу барысында конформизм деңгейін анықтауға арналған психодиагностикалық әдістемелер, тұлғалық қасиеттерді бағалау сауалнамалары және эмоциялық көрсеткіштерді өлшеу құралдары қолданылды. Мәліметтер корреляциялық талдау әдісі арқылы өңделді. Нәтижелер студенттердің конформизмге бейімділігі олардың өзіндік бағалау деңгейімен, әлеуметтік тәуелділік көрсеткіштерімен және эмоциялық реттелу ерекшеліктерімен өзара байланысты екенін көрсетті. Ғылыми маңыздылығы – конформизмнің студенттік кезеңдегі психологиялық құрылымын нақтылауында. Практикалық құндылығы – білім беру ұйымдарында дербестік пен сыни ойлауды дамытуға бағытталған психологиялық бағдарламалар әзірлеуге негіз болуында.

Түйін сөздер: конформизм, студент тұлғасы, топтық қысым, психологиялық ерекшеліктер, әлеуметтік ықпал, эмоциялық тұрақтылық, эмпирикалық зерттеу.

N.K. Toxanbayeva*, G.E. Salimova

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: n.toksanbaeva@mail.ru

Psychological Characteristics of Students' Susceptibility to Conformity

This article empirically examines the psychological characteristics of students' propensity toward conformity within the context of personality development, group influence, and socio-psychological regulation. In the modern higher education environment, a student operates under conditions of social norms, academic requirements, and peer group pressure. In such an environment, conformity is considered a complex phenomenon that characterizes the internal psychological balance between maintaining one's own opinion and adapting to group norms. The purpose of the study is to determine students' propensity toward conformity and to identify its relationship with personality traits, emotional stability, and the style of social interaction. The study was conducted among students of Al-Farabi Kazakh National University and Kainar University. The sample included 75 students aged 18-19. During the empirical research, psychodiagnostic methods for determining the level of conformity, personality assessment questionnaires, and instruments for measuring emotional indicators were used. The data were processed using the correlation analysis method. The results showed that students' propensity toward conformity is associated with their level of self-esteem, indicators of social dependency, and characteristics of emotional regulation. The scientific significance lies in clarifying the psychological structure of conformity during the student period. The practical value lies in providing a basis for developing psychological programs aimed at fostering independence and critical thinking in educational institutions.

Keywords: conformity, student personality, group pressure, psychological characteristics, social influence, emotional stability, empirical research.

Н.К. Токсанбаева*, Г.Е. Салимова

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

*e-mail: n.toksanbaeva@mail.ru

Психологические особенности склонности студентов к конформизму

В данной статье эмпирически исследуются психологические особенности склонности студентов к конформизму в контексте личностного развития, группового влияния и социально-психологической регуляции. В современном пространстве высшего образования студент действует в условиях социальных норм, академических требований и давления со стороны группы сверстников. В такой среде конформизм рассматривается как сложный феномен, характеризующий внутреннее психологическое равновесие между сохранением собственного мнения и адаптацией к групповым нормам. Цель исследования – определить склонность студентов к конформизму и выявить её связь с личностными особенностями, эмоциональной устойчивостью и стилем социального взаимодействия. Исследование проводилось среди студентов Казахского национального университета имени аль-Фараби и Университета «Кайнар». В выборку вошли 75 студентов в возрасте 18–19 лет. В ходе эмпирического исследования были использованы психодиагностические методики для определения уровня конформизма, опросники оценки личностных качеств и инструменты измерения эмоциональных показателей. Данные были обработаны методом корреляционного анализа. Результаты показали, что склонность студентов к конформизму взаимосвязана с уровнем их самооценки, показателями социальной зависимости и особенностями эмоциональной регуляции. Научная значимость заключается в уточнении психологической структуры конформизма в студенческом возрасте. Практическая ценность – в создании основы для разработки психологических программ, направленных на развитие самостоятельности и критического мышления в образовательных организациях.

Ключевые слова: конформизм, личность студента, групповое давление, психологические особенности, социальное влияние, эмоциональная устойчивость, эмпирическое исследование.

Кіріспе

Жоғары білім беру кеңістігінде студент тұлғасының қалыптасуы әлеуметтік ықпалдар жүйесінде жүзеге асады. Университеттік орта жаңа әлеуметтік нормаларға, топтық стандарттарға және кәсіби талаптарға бейімделуді талап етеді. Осы контексте конформизм феномені тұлғаның әлеуметтік қысымға, көпшілік пікіріне және топтық нормаларға жауап беру ерекшеліктерін сипаттайтын маңызды әлеуметтік-психологиялық механизм ретінде қарастырылады. Классикалық зерттеулерде конформизм топтық ықпалдың нәтижесі ретінде эксперименттік түрде дәлелденген (Asch, 1951); (Sherif, 1936). Кейінгі теориялық еңбектерде бұл құбылыс әлеуметтік салыстыру, когнитивтік диссонанс және нормативтік ықпал процестерімен байланыстырылды (Festinger, 1957).

Студенттік кезең тұлғалық идентификация мен әлеуметтік өзіндік анықталудың белсенді фазасы болып табылады. Жас адам бір мезгілде дербестікке ұмтылып, сонымен қатар әлеуметтік қабылдануға қажеттілік сезінеді. Әлеуметтік ықпал теориясы тұрғысынан бұл жағдай нормативтік және ақпараттық қысымның күшеюіне әкеледі (Cialdini & Goldstein, 2004). Зерттеулер студенттердің конформизм деңгейі

олардың өзіндік бағалауымен, мазасыздануымен, эмоциялық тұрақтылығымен және топтық бірегейлік сезімімен өзара байланысты екенін көрсетеді (Baumeister & Leary, 1995). Сонымен қатар қазіргі цифрлық ортада әлеуметтік желілер мен онлайн-коммуникация топтық пікірдің ықпалын күшейтіп, конформдық мінез-құлықтың жаңа формаларын қалыптастыруда (Sunstein, 2009).

Әдебиеттерге шолу

«Конформизм – бұл индивидтің белгілі бір топтық нормаларды, әдеттерді, құндылықтарды меңгеруі, ол индивидтің әлеуметтенуінің қажетті аспектісі және кез келген әлеуметтік жүйенің қалыпты қызмет етуінің алғышарты болып табылады» (Шарафиева, 2023). Бұл – сыртқы ортаның ықпалы (қысымы) әсерінен индивидтің нақты мінез-құлқының немесе шынайы сенімдерінің өзгеруі.

Конформизм мәселелерін зерттеудің алғашқы кезеңдерінің бірі «еліктеу» немесе «индоктринация» феномендерін талдаумен байланысты болды. Аристотель заманынан бастап бұл құбылыстар адам мінез-құлқының қалыптасуында маңызды рөл атқарады деп қарастырылған. Бұл көзқарастар бірнеше ғасыр бойы жүйелі түрде

дамып, XIX ғасырдың ортасына қарай дербес ғылыми ұғымдарға айналды. Аталған мәселеге француз әлеуметтанушысы Ж.Ле Бон мен Дж.Тард ерекше назар аударды, олар бұл феноменді тобыр психологиясын зерттеу аясында қарастырды (Дагбаева, 2008).

Ғалымдар еліктеуді «индивидтің басқа адамдардың ықпалын санасыз түрде қабылдауы, бұл ықпал әлеуметтік және эмоциялық байланыстар арқылы анықталады» деп түсіндірді (Веденеева, 2018). Еліктеу тобыр психологиясы мен дара тұлға психологиясы арасындағы айырмашылықты түсіндіруге ұмтылды. Жеке алынған адам көпшілік құрамына енген кезде мүлде басқа сипатта болады. Бұл құбылысты зерттеушілер тобырдағы мінез-құлықтың біркелкілігі мен ортақтығы өзара еліктеудің иррационалды үдерісіне негізделген деп түсіндірді. Олар еліктеуді қоғам дамуының қайнар көзі ретінде қарастырып, әлеуметтік динамика дәл осы үдеріспен айқындалады деп тұжырымдады.

Осылайша, еліктеу үш негізгі формада көрінеді: басқа адамға еліктеу, дәстүрлерге немесе заманауи мінез-құлық үлгілеріне еліктеу, сондай-ақ өз-өзіне еліктеу. Екінші және үшінші жағдайларда мода мен әдет сияқты құбылыстарды ескеру қажет. Ғалымның терең сенімі бойынша, дәл осы еліктеу бүкіл адам өмірінің ағымын анықтайтын негізгі заң болып табылады (Белякова, 2023).

М. Шериф әлеуметтік нормаларды «...индивидтердің өзара байланысы нәтижесінде стандартталатын әдеттер, дәстүрлер, нормалар, ережелер, құндылықтар, мінез-құлық үлгілері және басқа да өлшемдер» деп анықтап, оларды эмпирикалық тұрғыда зерттеуге алғашқы қадам жасады (Крутько, 2019). Зерттеуші әлеуметтік пайымдаулардың – нені қабылдауға болады, нені дұрыс немесе бұрыс деп санау – жалпы қабылданған, ішкілендірілген және әлеуметтік тұрғыда орныққан «референттік шеңберлерді», яғни әлеуметтік нормаларды бейнелейтінін көрсетті. Дәл сол сияқты, физикалық әлемді перцептивтік және когнитивтік тұрғыда қабылдау да «референттік шеңберлерді», яғни тұлғаға әсер ететін тітіркендіргіштерді бағалайтын салыстырмалы контексттерді қалыптастырады (Мустафина, 2021).

М. Шериф «автокинетикалық эффектін», яғни толық қараңғы бөлмеде қозғалмай тұрған жарық көзінің қозғалып тұрғандай болып көрінетін оптикалық иллюзиясын пайдаланды. Белгілі бір жаттығудан кейін сыналушыларға (ер адамдарға) жарық нүктесі ұсынылды. Олардың

міндеті – нүктенің, өз ойынша, қаншалықты жылжығанын дауыстап айту. Шын мәнінде жарық нүктесі мүлде қозғалмаған. Алайда сыналушылар оптикалық иллюзия жағдайында болғандықтан, эксперимент барысында жарық «жүріп өткен» деп есептелген қашықтықты әрқайсысы әртүрлі бағалады. Кейбір қатысушылар сәуле өте аз жылжыды десе, басқалары айтарлықтай орын ауыстыруды байқадық деп мәлімдеді. Әрбірі жалғыз сыналушы ретінде «сәуленің жеке жылжуын» өзінше анықтады. Өз жауаптарында олар оны белгілі бір модальды қорытынды шеңберінде бекітті. Түрлі сыналушылардың жауаптары бір-бірінен ерекшеленіп, экспериментатордың айтуынша, олардың алдыңғы «жылжуларымен» салыстыруға негізделді.

Алайда мүлде әртүрлі «жылжуларға» немесе «жеке нормаларға» ие сыналушылар топтастырылып, әрқайсысы кезекпен нүктенің қаншалықты жылжығанын дауыстап айтқанда, олардың бағалауларында біртіндеп өзара жақындасу байқалды. Топтық талқылау нәтижесінде «ортақ топтық ұстаным» қалыптасты, бұл жеке бақылаулар сүйенген топтық норманың пайда болуын білдірді. Оның ықпалы соншалықты күшті болды, кейін сыналушылар тапсырманы қайтадан жеке орындаған кезде де осы ортақ норманы ұстануға тырысты.

Бұл эксперименттен туындайтын басты қорытынды – сыналушылардың көпшілігі бейсаналы түрде ортақ ұжымдық норманы қалыптастыруға ұмтылып, құрылымдалмаған шындықты салыстырмалы түрде тұрақты және жалпыланған бейнеге келтіруге тырысқан. Сонымен қатар эксперимент авторы қалыптасқан ортақ топтық норма сыналушылардың мәжбүрлі түрде келісуінің (комплаенс) нәтижесі емес, олардың ерікті конвергенциясының көрінісі екенін атап өткен.

Осылайша, М. Шериф әлеуметтік нормалардың топ ішінде қалай қалыптасатынын және олардың сол топ туралы тұрақты әрі көпмәнді білімді қалай бейнелейтінін алғаш рет тәжірибе жүзінде көрсетті. Ол әлеуметтік нормалардың өзіндік тұжырымдамасын ұсынды, яғни оларды әлеуметтік өзара әрекет нәтижесінде пайда болатын және ішкілендірілген когнитивтік құрылымдар ретінде қызмет ететін «ұжымдық есептеу жүйелері» (немесе ұжымдық референттік жүйелер) деп сипаттады. Тәжірибелік тұрғыдан алғанда, бұл нормалар топ мүшелерінің жеке реакцияларының немесе дара нормаларының өзара және біртіндеп жақындасуы нәтижесінде қалыптасады» (Мустафина, 2023).

Шетелдік тағы бір психолог Соломон Аш (1951) М.Шерифтің тәжірибелерінің нәтижелерін қайта қарастыруға талпыныс жасады. Жиырма жылдан кейін ол бейтаныс адамдар санасында конформизмнің туындауы екіталай екенін дәлелдеуді мақсат етті, өйткені бағаланатын стимул бірімәнді интерпретацияға ие болуы мүмкін деп есептеді. С. Аш Шериф тәжірибелеріндегі конвергенцияны мағынасы екіұшты ортақ шындыққа рационалды түсінік беруге бағытталған әрекет ретінде түсіндірді. Оның пікірінше, бір объектіге қатысты пікір айту жағдайында оны қабылдайтын адамдар арасында келісімнің болуы табиғи құбылыс болып табылады.

Сонымен қатар, ол «егер индивидтер айқын қате топтық консенсуспен немесе «қайшы келетін фактілер» туралы тұжырымдармен бетпе-бет келсе, олар конформизм танытпайды, керісінше өз тәуелсіздігін сақтайды» деген болжам жасады (Авилова, 2018).

С. Аш нормативтік ықпал мен топтық қысым жағдайындағы конформизмді зерттеуге арналған бірқатар эксперименттер жүргізді. Өз тәжірибелерінде ол сыналушыларға визуалдық бағалауға қатысты тапсырма орындауды ұсынды. Жеті қатысушыға екі карточкада бейнеленген үш сызықтың ішінен үлгі сызыққа тең келетінін таңдау және өз пікірін кезекпен дауыстап айту тапсырылды. Пікірлер қатысушылардың отыру ретіне сәйкес айтылды. Шын мәнінде, респонденттердің ішінде тек бір ғана нағыз сыналушы болды, ол өз пікірін соңғының алдында білдіретін. Қалған қатысушылар экспериментатордың көмекшілері («енгізілген» немесе «сыбайластар») болып, олар әдейі бірауыздан қате жауап беруі тиіс еді. Мұндай топтар «сыни топтар» деп аталды. Ал бақылау тобында сыналушылар сұрақтарға жасырын түрде, жазбаша жауап берді.

Он екі сериядан тұратын эксперименттер нәтижесінде келесі қорытындылар алынды. Біріншіден, жауаптардың шамамен 30%-ы сыналушылардың топ пікіріне сәйкес келгенін көрсетті. Екіншіден, сыналушылар бір-бірінен едәуір айырмашылық танытты, бұл олардың конформизмге бейімділігін де айқындады. Шамамен 25% қатысушы конформизмге бейімдік көрсетпей, эксперимент барысында топ пікірінен тәуелсіз жауап берді. 70% сыналушы кем дегенде бір рет конформизм танытты. Қатысушылардың шамамен үштен бірі 8 және одан да көп экспериментте топ пікіріне келісті, сондай-ақ дәл осындай үлес эксперименттердің жартысында топ пікірін қолдады. 133 адамның ішінен

небәрі 6 адам (5%-дан аз) барлық экспериментте топ пікіріне толықтай келіскен.

Осылайша, Аштың эксперименттері топтың индивидке айтарлықтай қысым жасайтынын және перцептивтік тұрғыдан айқын құрылымдалған жағдайда да, тіпті шындыққа қайшы норма жағдайында да, конформизмнің көрініс беруі мүмкін екенін дәлелдеді. Топ алдында индивид әлсіз күйде болады, ал конформизмге деген күшті, стихиялық бейімділік топтық өзара әрекеттесудің ажырамас белгісі болып табылады.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, конформизмді зерттеуге арналған алғашқы эксперименттер оның дуалистік моделінің бар екенін көрсетті, бұл модельді әрі қарай ғылыми тұрғыда негіздеу қажеттігін айқындады.

Конформизмге бейімділік пассивті-адаптивтік мінез-құлықтың индикаторы бола алады, ол адамның ойларының, бағалаулары мен көзқарастарының сыртқы ықпалдарға, әсіресе топтық қысымға икемділігінде көрініс табады. Пассивті-адаптивтік мінез-құлық белгілі бір тәрбиелік жағдайлардың нәтижесі болып табылады. Мысалы, студенттің дербестігі, тілалғыштығы және оның мінез-құлық бағыттылығының ерекшеліктері, ұжымдағы орны мен қызмет сипаты арасында корреляциялық байланыс байқалады (Магомедханова, 2017).

Кейбір ғалымдар сенгіштік (внушаемость) пен конформизм арасында белгілі бір байланыс бар деп есептейді. Л. Левенфельд бұл ұғымдардың теңдес емес екенін, олардың арасында тікелей тәуелділік жоқтығын және көрініс беру механизмдері әртүрлі екенін атап көрсетеді. Сонымен қатар бірқатар зерттеушілер сенгіштік пен конформдылық арасында белгілі бір өзара байланыстар бар деп пайымдайды. Д.В. Ольшанский, В.Е. Ольшанский және басқа авторлар бұл екі ұғымды шатастыруға болмайтынын, олардың мазмұны мен механизмдері әртүрлі екенін көрсетеді (Крутько, 2019).

Конформизмнің басты ерекшелігі – ол индивидтің ішкі психологиялық шиеленісін азайтып, оның қауіпсіздікке деген қажеттілігін қанағаттандыратын және әлеуметтік орта жағдайына бейімделуді жеңілдететін фактор ретінде көрінуінде. Бұл ретте тұлғалық конформизмнің психологиялық механизмдері ретінде референттік топ (саналы механизм), сондай-ақ сендіру, жұқтыру (эмоциялық жұғу), еліктеу және идентификация (бейсаналы механизмдер) қарастырылады.

Әлеуметтік психологтар ұсынған әлеуметтік тәжірибе көрсеткендей, тұлғаны қоғамның әлеуметтік-нормативтік контекстіне формалды түрде

енгізу механизмдері әрдайым өзін толық ақтай бермейді, дегенмен кей жағдайларда олар адекватты әрі тиімді болуы мүмкін (Бызова, 2020).

Ғалымдардың пікірінше, индивидтің мінез-құлқы белгілі бір үдеріс ретінде жүйелік құрылымға ие. Н.В. Чепелева: «Мінез-құлық – бұл субъект белгілі бір функцияларды жүзеге асыру мақсатында орындайтын және оның қоршаған ортамен өзара әрекеттесуін талап ететін өзара байланысты әрекеттер мен қылықтардың жүйесі» деп есептейді (Шлычков, 2017). Ал В. Зинченко мен Б. Мещеряков мінез-құлықты «мақсатқа бағытталған, бірізді орындалатын әрекеттер жүйесі» ретінде анықтайды (Дагбаева, 2008). Демек, индивидтің мінез-құлқы – жалпы құбылыс, ал оның нақты әрекеттері мен қылықтары – сол құбылыстың жекелеген көріністері.

Сонымен қатар мінез-құлықты реттейтін факторлар да жүйелік сипатқа ие. Олар сыртқы (әлеуметтік, топтық нормалар мен құндылықтар) және ішкі (құндылық бағдарлар, ұстанымдар, тұлғалық құндылықтар мен мотивтер) факторларға бөлінеді және олардың арасында белгілі бір өзара байланыстар бар. Осы тұрғыдан алғанда, тұлғаның әлеуметтік-нормативтік мінез-құлқының жүйелік көріністерін оның барлық құрылымдық элементтерінің жиынтығында қарастыру маңызды.

Мінез-құлықтың жүйелік сипатын Л.И. Божович те атап көрсеткен (Белякова, 2023). Оның пікірінше, әлеуметтік-нормативтік әрекеттің конгруэнтті көріністеріне ие постеріксіз (постпроизвольное) мінез-құлық индивидтің ішкі тұлғалық құрылымдарын, нақты жағдайды және индивид интериоризациялаған жалпыадамзаттық құндылықтар мен мағыналар жүйесін біріктіреді.

Соңғы жылдары көптеген ғалымдар түрлі құбылыстарды жүйелік әдіснама тұрғысынан қарастыруға, сондай-ақ нақты ғылыми салаларда жүйелік тәсіл мен жүйелік талдау қағидаларын қолдануға бейім екені байқалады (Губогло, 2003). Әлеуметтік-нормативтік мінез-құлыққа қатысты бұл оның индивидтің жалпы әрекетінің бір бөлігі екенін және қоғамдық қатынастар контекстінде қарастырылуы мүмкін екенін білдіреді. Бұл жіктеуде әлеуметтік-нормативтік әрекет субъект белсенділігінің аралық деңгейіне (әлеуметтік талаптарды орындау) сәйкес келеді және жалпы әрекет жүйесінің құрамдас бөлігі болып табылады. Ол импульсивтік (бейсаналы) және саналы психикалық көріністермен өзара байланысты.

Сонымен қатар әлеуметтік-нормативтік мінез-құлықтың барлық жүйелер сияқты иерархиялық құрылым екендігін атап өткен жөн. Мұндай жүйені бір жағынан ірі жүйенің қосалқы жүйесі ретінде, екінші жағынан өз жүйекұраушы элементтеріне қатысты дербес үлкен жүйе ретінде қарастыруға болады. Яғни ол тұтастықтың бір бөлігі бола отырып, өз кезегінде жеке бөліктеріне қатысты тұтас құрылым ретінде сипатталады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің негізгі мақсаты – жеке тұлғаның психологиялық ерекшеліктері мен конформизмнің көріністері арасындағы байланысты анықтау. Осы мақсатқа сүйене отырып, зерттеу болжамы жасалды: тұлғаның жеке-психологиялық ерекшеліктері мен әлеуметтік қысым жағдайында шешім қабылдау компоненттері арасында өзара байланыс бар. Зерттеу мақсатына жету үшін келесі психодиагностикалық әдістемелер қолданылды:

1. «Конформизм шкаласы» сауалнамасы – авторы А. Мехрабиан, орыс тіліне бейімдеуін В.Г.Келлер жасаған. Бұл әдістеме тұлғаның конформизмге бейімділік деңгейін бағалауға арналған.

2. Жеке-типологиялық сауалнама (ИТО) – авторы Л.Н. Собчик. Бұл әдіс адамның тұлғалық құрылымын, темпераментін және мінез ерекшеліктерін зерттеуге бағытталған.

3. «Психологиялық денсаулық спектрі» сауалнамасы – авторы К. Киз, орыс тіліне бейімдеуін Е.Н. Осин мен Д.А. Леонтьев жасаған. Бұл әдістеме адамның жалпы психологиялық саулығын, эмоционалдық тұрақтылығын және өмір сапасын бағалауға мүмкіндік береді.

4. Өзін-өзі бағалау және талап деңгейі шкаласы – авторлары Т. Дембо мен С.Я. Рубинштейн, А.М. Прихожан модификациясы.

5. Әлеуметтік қысым жағдайында шешім қабылдау компоненттерін зерттеу анкетасы.

Алынған нәтижелерді талдау, олардың интерпретациясы және талқылауы сауалнама сұрақтарына сәйкес дәйекті түрде құрылды. Сауалнаманың құрылымы екі бөлімнен тұрады: бірінші бөлім респондент туралы жалпы мәліметтер мен оның әлеуметтік қысым жағдайларындағы жеке тәжірибесін жинауға бағытталған. Екінші бөлімде нақты жағдай зерттеледі: қатысушыға пікір қайшылығы бар жағдай мысалы ұсынылып, осыған байланысты бірқатар сұрақтарға жауап беру сұралады. Жеке тәжірибеге сү-

йену респонденттің санасында осы жағдай мен мінез-құлық бейнесін жандандыруға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде әрі қарайғы талдау үшін материал ретінде қызмет етеді. Сауалнаманың тиімділігі респонденттің өз конформдық мінез-құлқын бағалау қабілетін анықтауға негізделді, ол үшін

«Өзін-өзі бағалау және талаптану деңгейі» шкаласы қолданылды. Студенттер арасындағы салыстырмалы зерттеу нәтижесінде конформизм деңгейі бойынша статистикалық тұрғыдан мәнді айырмашылықтар табылды.

Математикалық-статистикалық деректерді өңдеу Майна-Уитни U- критерийі, бір факторлы дисперсиялық талдау (ANOVA), Краскел–Уоллис H- критерийі және корреляциялық талдау

әдістері (Спирмен және Пирсон корреляциялары) арқылы жүзеге асырылды.

Нәтижелері мен талқылау

Зерттеу әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (КУ) студенттері мен Қайнар университеті (Q) арасында жүргізілді. Респонденттер ретінде 18-19 жас аралығындағы психология мамандығында оқитын 75 студентке эмпирикалық зерттеу жүргізілді, соның ішінде КУ 40 студент және Q 35 студент алынды. Мұндай іріктеменің болуы зерттеудің мақсаты мен міндеттерімен негізделді, ал оның кәсіби мамандану бойынша гетерогендігі алынған нәтижелердің сыртқы валидтілігін арттыруға бағытталды.

1-кесте

Q студенттерінің конформизм көрсеткіштері

Әдістеме	M	SD	Интерпретация (қысқа)
Конформизм (жалпы балл)	56.2	8.9	Орташа-жоғары
Интроверсия	52.4	7.1	Орташа
Сенситивтілік	54.0	6.8	Жоғарылау
Ригидтілік	49.6	7.5	Орташа
Агрессивтілік	46.8	6.2	Орташа-төмен
Спонтандық	44.9	6.7	Төмендеу
Психологиялық әл-ауқат	57.3	9.4	Орташа
Өзін-өзі бағалау	51.1	8.3	Орташа
«Қысымға берілу» индексі	58.0	10.1	Жоғарылау
«Рационалдық» индексі	49.2	9.6	Орташа-төмен

Ескерту: Автор құрастырған

Q университеті студенттерінің деректерін талдау нәтижесінде конформизм деңгейінің орташа-жоғары диапазонда екені анықталды ($M = 56.2$, $SD = 8.9$). Бұл көрсеткіш аталған топтағы студенттердің әлеуметтік қысымға және топтық нормаларға бейімділігі салыстырмалы түрде жоғары екенін көрсетеді. Стандарттық ауытқудың ($SD = 8.9$) болуы респонденттер арасында дара айырмашылықтардың бар екенін, алайда жалпы тенденцияның бір бағытта екенін білдіреді.

Жеке-типологиялық сауалнама (ИТО) нәтижелері бойынша сенситивтілік көрсеткіші ($M = 54.0$) салыстырмалы түрде жоғары екені байқалады. Бұл Қайнар студенттерінің әлеуметтік орта әсеріне эмоционалдық тұрғыдан сезім-

тал екенін көрсетеді. Интроверсия ($M = 52.4$) орташа деңгейде болғанымен, ригидтілік ($M = 49.6$) көрсеткішінің орташа диапазонда орналасуы мінез-құлықтың белгілі бір тұрақтылығын білдіреді. Агрессивтілік ($M = 46.8$) және спонтандық ($M = 44.9$) көрсеткіштерінің төмендеу болуы студенттердің белсенді қарсылық стратегияларынан гөрі бейімделу стратегияларын жиі қолдануы мүмкін екенін көрсетеді.

Психологиялық әл-ауқат көрсеткіші ($M = 57.3$) орташа деңгейде тіркелді, бұл жалпы эмоционалдық тұрақтылықтың жеткілікті екенін білдіреді. Алайда өзін-өзі бағалау деңгейінің ($M = 51.1$) орташа мәнде болуы тұлғалық сенімділіктің жоғары емес екенін көрсетеді.

Әлеуметтік қысым жағдайында шешім қабылдау анкетасы бойынша «қысымға берілу» индексі ($M = 58.0$) жоғарылау деңгейде анықталды. Бұл көрсеткіш конформдық реакциялардың жиірек байқалатынын дәлелдейді. Ал «рационалдық» индексінің ($M = 49.2$) орташа-төмен болуы шешім қабылдау барысында әлеуметтік ықпалдың когнитивтік талдаудан басым түсуі мүмкін екенін көрсетеді.

латынын дәлелдейді. Ал «рационалдық» индексінің ($M = 49.2$) орташа-төмен болуы шешім қабылдау барысында әлеуметтік ықпалдың когнитивтік талдаудан басым түсуі мүмкін екенін көрсетеді.

2-кесте

KU студенттерінің конформизм көрсеткіштері

Әдістеме	M	SD	Интерпретация (қысқа)
Конформизм (жалпы балл)	51.0	9.1	Орташа
Интроверсия	49.8	7.2	Орташа
Сенситивтілік	50.6	6.9	Орташа
Ригидтілік	46.5	7.8	Орташа-төмен
Агрессивтілік	49.1	6.5	Орташа
Спонтандық	51.4	7.0	Орташа-жоғары
Психологиялық әл-ауқат	62.6	8.7	Жоғарылау
Өзін-өзі бағалау	56.4	8.0	Орташа-жоғары
«Қысымға берілу» индексі	49.5	9.8	Орташа
«Рационалдық» индексі	57.2	9.1	Жоғарылау

Ескерту: Автор құрастырған

KU студенттерінің деректерін талдау нәтижесінде конформизм деңгейінің орташа диапазонда екені анықталды ($M = 51.0$, $SD = 9.1$). Бұл көрсеткіш студенттердің әлеуметтік қысымға бейімділігі бар болғанымен, оның айқын жоғары деңгейде емес екенін көрсетеді. Стандарттық ауытқудың ($SD = 9.1$) болуы топ ішінде дара айырмашылықтардың бар екенін білдіреді, яғни студенттердің бір бөлігі топтық ықпалға бейім болса, екінші бөлігі дербестікке жақын. Жеке-типологиялық сауалнама (ИТО) нәтижелері бойынша интроверсия ($M = 49.8$) және сенситивтілік ($M = 50.6$) көрсеткіштері орташа деңгейде тіркелді. Ригидтілік ($M = 46.5$) салыстырмалы түрде төмендеу, бұл ҚазҰУ студенттерінің мінез-құлқы икемдірек және өзгермелі жағдайларға бейім екенін көрсетеді. Агрессивтілік ($M = 49.1$) орташа деңгейде, ал спонтандық ($M = 51.4$) орташа-жоғары деңгейде анықталды, бұл шешім қабылдау кезінде дербес және белсенді позицияның болуы мүмкін екенін білдіреді. К. Киздің «Психологиялық денсаулық спектрі» бойынша психологиялық әл-ауқат көрсеткіші ($M = 62.6$) жоғарылау деңгейде тіркелді. Бұл студенттердің эмоционалдық тұрақтылығы, өмірге қанағаттануы және әлеуметтік интеграциясының жақсы деңгейде екенін көрсетеді. Өзін-өзі бағалау деңгейі ($M = 56.4$) орташа-жоғары диапазонда орналасқан, бұл тұлғалық сенімділіктің және ішкі тұрақтылықтың жеткілікті екенін білдіреді. Әлеуметтік қысым жағдайында шешім қабылдау анкетасы бойынша «қысымға берілу» индексі ($M = 49.5$) орташа деңгейде, ал «рационалдық» индексі ($M = 57.2$) жоғарылау деңгейде анықталды. Бұл KU студенттерінің шешім қабылдау кезінде когнитивтік талдауға, логикалық негіздеуге және дербес ұстаным сақтауға көбірек бейім екенін көрсетеді.

3-кестеде Q ($n=35$) және KU ($n=40$) студенттерінің негізгі психологиялық көрсеткіштері салыстырмалы түрде берілген. Талдау нәтижелері екі университет арасында бірқатар статистикалық мәнді айырмашылықтардың бар екенін көрсетті. Ең алдымен, конформизм деңгейі бойынша Q студенттерінің көрсеткіші жоғары ($M = 56.2 \pm 8.9$), ал KU студенттерінде бұл көрсеткіш төмендеу ($M = 51.0 \pm 9.1$). Mann–Whitney U критерийі бойынша айырмашылық статистикалық тұрғыдан мәнді ($p = 0.03$). Бұл Q студенттерінің топтық ықпалға және әлеуметтік нормаларға көбірек бейім екенін көрсетеді. ИТО шкалалары бойынша сенситивтілік Q тобында мәнді түрде жоғары ($p = 0.037$), яғни олар әлеуметтік орта әсеріне эмоционалдық тұрғыдан сезімталдау. Ал спонтандық көрсеткіші KU студенттерінде айқын жоғары ($p = 0.001$),

бұл дербес, өз бетінше әрекет етуге бейімділікті білдіреді. Психологиялық әл-ауқат пен өзін-өзі бағалау деңгейі КУ студенттерінде статистикалық тұрғыдан жоғары (тіісінше $p = 0.012$ және $p = 0.008$). Бұл олардың эмоционалдық тұрақтылығы мен тұлғалық сенімділігінің жақсы дамығанын көрсетеді. Әлеуметтік қысым жағдайындағы шешім қабылдау көрсеткіштері

де маңызды айырмашылықтарды көрсетті. Q студенттерінде «қысымға берілу» индексі жоғары ($p = 0.001$), ал КУ студенттерінде «рационалдық» индексі жоғары ($p = 0.001$). Бұл Q студенттері топтық ықпалға көбірек бейім болса, КУ студенттері шешім қабылдауда когнитивтік талдауға және логикалық негіздеуге көбірек сүйенетінін білдіреді.

3-кесте

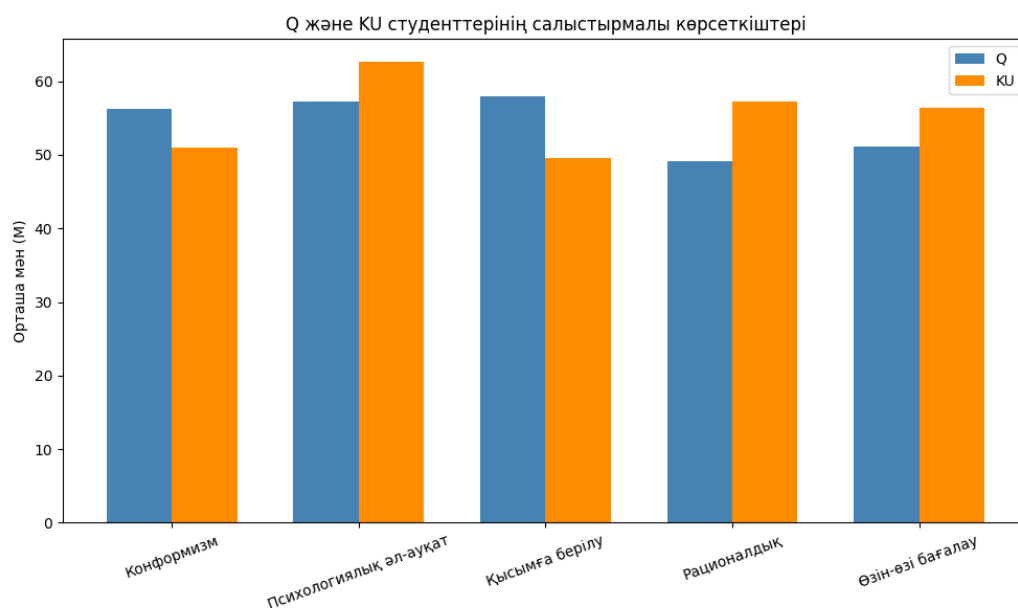
КУ және Q университеті студенттерінің көрсеткіштерін салыстыру (t-тест)

Әдістеме / Көрсеткіш	Қайнар (n=35) M±SD	ҚазҰУ (n=40) M±SD	Статистикалық көрсеткіш	p
Конформизм (Мехрабиан)	56.2 ± 8.9	51.0 ± 9.1	Mann-Whitney U = 528.00	0.03
Интроверсия (ИТО)	52.4 ± 7.1	49.8 ± 7.2	t = 1.64	0.10
Сенситивтілік (ИТО)	54.0 ± 6.8	50.6 ± 6.9	t = 2.12	0.037
Ригидтілік (ИТО)	49.6 ± 7.5	46.5 ± 7.8	t = 1.81	0.074
Агрессивтілік (ИТО)	46.8 ± 6.2	49.1 ± 6.5	t = -1.58	0.11
Спонтандық (ИТО)	44.9 ± 6.7	51.4 ± 7.0	t = -3.89	0.001
Психологиялық әл-ауқат (Киз)	57.3 ± 9.4	62.6 ± 8.7	t = -2.58	0.012
Өзін-өзі бағалау	51.1 ± 8.3	56.4 ± 8.0	t = -2.74	0.008
«Қысымға берілу» индексі	58.0 ± 10.1	49.5 ± 9.8	t = 3.52	0.001
«Рационалдық» индексі	49.2 ± 9.6	57.2 ± 9.1	t = -3.47	0.001

Ескерту: Автор құрастырған

1-сурет

КУ және Q университеті студенттерінің көрсеткіштерін салыстырмалы диаграмма

Ескерту: Автор құрастырған

1-сурет сипаттамасы бойынша, бұл диаграммада КУ және Q университеті студенттерінің конформдылық көрсеткіштері салыстырмалы түрде бейнеленген. Нәтижелерге сәйкес, барлық әдістемелер бойынша КУ студенттерінің орташа көрсеткіштері жоғарырақ екені анық байқалады. Бұл олардың құндылық жүйесінің айқынырақ қалыптасқанын және әлеуметтік ортаға бейімделу қабілетінің күштірек екенін дәлелдейді.

Қорытынды

Жүргізілген ғылыми зерттеу нәтижелері студенттік жастағы тұлғалардың конформизм феноменіне бейімділігі мен психологиялық ерекшеліктері арасындағы өзара байланысты нақты айқындады. Конформизм – тұлғаның әлеуметтік топтың пікіріне бейімделіп, өз шешімін топтық қысымға сәйкес өзгерту үрдісі ретінде көрінеді. Ол қоғамда қабылданған мінез-құлық нормаларын сақтауға көмектескенімен, тұлғаның өзіндік дербестігі мен еркін ойлау қабілетіне қауіп төндіруі мүмкін.

Зерттеу барысында анықталғандай, конформизмнің деңгейі студенттердің тұлғалық қасиеттерімен, атап айтқанда:

- сенситивтілік (сыртқы әсерге сезімталдық),
- ригидтілік (ойлау икемсіздігі),
- интроверсия,

- агрессивтілік,
 - өзін-өзі бағалау деңгейі,
 - психологиялық және әлеуметтік саулық
- көрсеткіштерімен тікелей байланысты.

Жалпы, конформизм студенттің жеке және әлеуметтік дамуының күрделі аспектісі болып табылады. Ол бір жағынан – әлеуметтік үйлесімділік пен бейімделуді қамтамасыз етсе, екінші жағынан – сыни ойлау мен дербестік деңгейін төмендетуі мүмкін. Сондықтан жоғары оқу орындарында студенттердің дербес шешім қабылдау қабілетін, өз пікірін дәлелдей алу дағдыларын, және ішкі ерік-күшін дамытуға бағытталған психологиялық қолдау жұмыстары қажет.

Зерттеу нәтижелері тұлғаның әлеуметтік қысым жағдайындағы мінез-құлқын түсіндіруде маңызды эмпирикалық деректер ұсынды және психологиялық ғылымдағы конформизм феноменін тереңірек талдауға мүмкіндік берді.

Қорытындылай келе, студенттердің конформизмге бейімділігін зерттеу – олардың тұлғалық кемелдену деңгейін, дербестігін және әлеуметтік бейімделу стратегияларын анықтауда маңызды көрсеткіш болып табылады. Бұл зерттеу нәтижелері білім беру процесінде қолдануға, соның ішінде топтық жұмыс, көшбасшылық пен шешім қабылдау дағдыларын дамыту бағдарламаларын жетілдіруге пайдалы теориялық және практикалық негіз береді.

Әдебиеттер

- Asch, S. E. (1951). Effects of group pressure upon the modification and distortion of judgments. In H. Guetzkow (Ed.), *Groups, leadership and men* (pp. 177–190). Carnegie Press.
- Авилова, О. Е. Человек и пространство социального нормативного регулирования / О. Е. Авилова // *Человек: границы бытия : материалы международной научно-практической конференции.* – Барнаул: Алтайский государственный педагогический университет, 2018. – С. 40–46.
- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497–529. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.117.3.497>
- Белякова, С. О. Роль конформизма в процессах адаптации и дезадаптации среди молодежи / С. О. Белякова // *Generation.* – Новосибирск: Новосибирский государственный педагогический университет, 2023. – С. 12–16.
- Бызова, В. М. Ценностные ориентации студентов с разными стилями реагирования на изменения / В. М. Бызова, Е. И. Перикова // *Психология метакогнитивизма: вызовы современности.* – Санкт-Петербург: ООО «Скифия-принт», 2020. – С. 21–25.
- Веденеева, Е. В. Взаимосвязь ценностей студенческой молодежи и отношения к прошлому, настоящему и будущему / Е. В. Веденеева, Ю. В. Честюнина, И. А. Трушина // *Категория “социального” в современной педагогике и психологии.* – Ульяновск: ИП Кеньшенская Виктория Валерьевна (издательство “Зебра”), 2018. – С. 222–227.
- Губогло, М. Н. Идентификация идентичности: этносоциологические очерки / М. Н. Губогло. – Москва: Наука, 2003. – 763 с.
- Дагбаева, С.Б. Ценностные ориентации современных студентов: этнопсихологический аспект / С. Б. Дагбаева, Р. Д. Санжаева ; Забайкальский гос. гуманитарно-пед. ун-т им. Н. Г. Чернышевского. – Чита : ЗаБГГПУ, 2008. – 134 с.
- Cialdini, R. B., & Goldstein, N. J. (2004). Social influence: Compliance and conformity. *Annual Review of Psychology*, 55, 591–621. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.55.090902.142015>
- Крутько, И. С. Введение в превентологию: учебное пособие / И. С. Крутько, А. В. Пономарев. – Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2019. – 135 с.

Магомедханова, У. Ш. Факторы мотивации социально-нормативного и ненормативного поведения / У. Ш. Магомедханова // The Unity of Science. – 2017. – № 2. – С. 73–76.

Мустафина, А. Н. Взаимосвязь эмоциональных особенностей с личностными характеристиками студентов вуза / А. Н. Мустафина, С. С. Иванова // Психология и современный мир. Субъект жизнедеятельности в современном обществе. – Архангельск: Северный (Арктический) федеральный университет им. М. В. Ломоносова, 2021. – С. 154–158.

Sunstein, C. R. (2009). Going to extremes: How like minds unite and divide. Oxford University Press.

Sherif, M. (1936). The psychology of social norms. Harper & Brothers.

Festinger, L. (1957). A theory of cognitive dissonance. Stanford University Press.

Шарафиева, Л. М. Уровень зависимости самоактуализации студентов от конформизма: несоответствия иллюкативной логики осознания / Л. М. Шарафиева, А. Г. Мухаметшин // Учебный эксперимент в образовании. – 2023. – № 1 (105). – С. 28–35.

Шлычков, В. Р. Деформация ценностей и девиации социально-нормативного поведения современной молодежи / В. Р. Шлычков, О. Н. Шлычкова // Психолого-педагогическая деятельность: сферы сотрудничества и взаимодействия. – Кострома: Костромской государственный университет, 2017. – С. 43–48.

References

Asch, S. E. (1951). Effects of group pressure upon the modification and distortion of judgments. In H. Guetzkow (Ed.), Groups, leadership and men (pp. 177–190). Carnegie Press.

Avilova, O. E. (2018). Chelovek i prostranstvo sotsial'nogo normativnogo regulirovaniya. In Chelovek: granitsy bytiya (pp. 40–46). Barnaul: Altayskiy gosudarstvennyy pedagogicheskiy universitet.

Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. Psychological Bulletin, 117(3), 497–529. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.117.3.497>

Belyakova, S. O. (2023). Rol' konformizma v protsessakh adaptatsii i dezadaptatsii sredi molodezhi. Generation, 12–16. Novosibirsk: Novosibirskiy gosudarstvennyy pedagogicheskiy universitet.

Byzova, V. M., & Perikova, E. I. (2020). Tsennostnye orientatsii studentov s raznymi stilyami reagirovaniya na izmeneniya. In Psikhologiya metakognitivizma: vyzovy sovremennosti (pp. 21–25). Sankt-Peterburg: Skifiya-print.

Cialdini, R. B., & Goldstein, N. J. (2004). Social influence: Compliance and conformity. Annual Review of Psychology, 55, 591–621. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.55.090902.142015>

Dagbaeva, S. B., & Sanzhaeva, R. D. (2008). Tsennostnye orientatsii sovremennykh studentov: etnopsikhologicheskiy aspekt. Chita: ZabGGPU.

Festinger, L. (1957). A theory of cognitive dissonance. Stanford University Press.

Guboglo, M. N. (2003). Identifikatsiya identichnosti: etnosotsiologicheskie ocherki. Moskva: Nauka.

Krut'ko, I. S., & Ponomarev, A. V. (2019). Vvedenie v preventologiyu. Ekaterinburg: Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta.

Magomedkhanova, U. Sh. (2017). Faktory motivatsii sotsial'no-normativnogo i nenormativnogo povedeniya. The Unity of Science, (2), 73–76.

Mustafina, A. N., & Ivanova, S. S. (2021). Vzaimosvyaz' emotsional'nykh osobennostey s lichnostnymi kharakteristikami studentov vuza. In Psikhologiya i sovremennyy mir. Sub'ekt zhiznedeatelnosti v sovremennom obshchestve (pp. 154–158). Arkhangel'sk: Severnyy (Arkticheskiy) federal'nyy universitet im. M. V. Lomonosova.

Sunstein, C. R. (2009). Going to extremes: How like minds unite and divide. Oxford University Press.

Sharafieva, L. M., & Mukhametshin, A. G. (2023). Uroven' zavisimosti samoaktualizatsii studentov ot konformizma: nesootvetstviya illokutivnoy logiki osoznaniya. Uchebnyy eksperiment v obrazovanii, (1), 28–35.

Sherif, M. (1936). The psychology of social norms. Harper & Brothers.

Shlychikov, V. R., & Shlychkova, O. N. (2017). Deformatsiya tsennostey i devitsii sotsial'no-normativnogo povedeniya sovremennoy molodezhi. In Psikhologo-pedagogicheskaya deyatelnost': sfery sotrudnichestva i vzaimodeystviya (pp. 43–48). Kostroma: Kostromskoy gosudarstvennyy universitet.

Vedeneeva, E. V., Chestyunina, Yu. V., & Trushina, I. A. (2018). Vzaimosvyaz' tsennostey studencheskoy molodezhi i otnosheniya k proshlomu, nastoyashchemu i budushchemu. In Kategoriya "sotsial'nogo" v sovremennoy pedagogike i psikhologii (pp. 222–227). Ul'yanovsk: Izdatel'stvo "Zebra".

Авторлар туралы мәлімет:

Тоқсанбаева Нүргүл Қорғаджанқызы – жалпы және қолданбалы психология кафедрасының профессоры, психология ғылымдарының докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: n.toksanbaeva@mail.ru).

Салимова Гульнар Ерланқызы – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің 1-курс докторанты (Алматы, Қазақстан, e-mail: guka_99@mail.ru).

Information about the authors:

Toxanbayeva Nurgul Korgadjanovna – doctor of psychology, professor of the department of general and implied psychology at al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: n.toksanbaeva@mail.ru).

Salimova Gulnar Erlankyzy – 1st year PhD student at Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: guka__99@mail.ru).

Сведения об авторах:

Токсанбаева Нургул Коргаджановна – профессор, доктор психологических наук, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: n.toksanbaeva@mail.ru).

Салимова Гульнар Ерланкызы – докторант 1 курса Казахского национального университета имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: guka__99@mail.ru).

*Келін түсті: 26 ақпан 2026 жыл
Қабылданды: 10 наурыз 2026 жыл*